

EWA JANINA SADOWSKA*

CONSERVATION OF THE NEO-RENAISSANCE HOUSE AT STUDENCKA STREET 14 IN KRAKÓW WITH THE USE OF HYDRAULIC LIME

PRACE KONSERWATORSKIE Z UŻYCIEM CEMENTU ROMAŃSKIEGO W KRAKOWSKIEJ NEORENESANSOWEJ KAMIENICY PRZY UL. STUDENCKIEJ 14

Abstract

The house near the crossing of Studencka Street and Gabcarska Street, designed by Władysław Ekielski, was built over 100 years ago for Mr Wiktor Barabasz, director of the Conservatorium and founder of the Kraków Academic Choir, pianist and owner of the Grand and Upright Piano and Harmonium Storehouse. The two-storey building was made of brick and its three interior façades were given a finish with hydraulic lime. Due to the efforts of the owners' cooperative, renovation of the façade started in 2011; it was partially financed from grants of the Social Committee for the Restoration of Kraków Historic Sites and Monuments. The renovation was designed by arch. Maria Fischinger. The conservation work was performed by AC Konserwacja, which possesses extensive experience in working with modern hydraulic lime. The material itself is produced in the Experimental Institute of Glass and Ceramics in Kraków, from domestic marl clay by means of calcination. It has properties that are very close to the historic version, especially resilience to atmospheric conditions and a warm, gold colour. The effect of the renovation, which was performed with great care and skill, is phenomenal.

Keywords: Wiktor Barabasz, Władysław Ekielski, neo-Renaissance, conservation, hydraulic lime

Streszczenie

Kamienica u zbiegu ulic Studenckiej i Gabcarskiej projektu Władysława Ekielskiego, która została wzniesiona dla Wiktora Barabasza, pianisty, właściciela Składu Fortepianów, Pianin i Harmonium, to mурowany z cegły dwupiętrowy dom, który trzy zewnętrzne elewacje miał wykończone przy pomocy cementu romańskiego. Na skutek starań wspólnoty współwłaścicieli w 2011 roku rozpoczęto etapami remont elewacji. Projekt wykonała arch. Maria Fischinger. Remont konserwatorski prowadzony był przez firmę AC Konserwacja mającą duże doświadczenie w pracach z użyciem współczesnego cementu romańskiego. Materiał ten produkowany w Zakładzie Doświadczalnym Instytutu Szkła i Ceramiki w Krakowie z krajowych margli ilastych drogą prążeńia ma zbliżone do historycznego właściwości, zwłaszcza doskonałą odporność na warunki atmosferyczne.

Słowa kluczowe: Wiktor Barabasz, Władysław Ekielski, neorenesans, konserwacja elewacji, cement romański

* Ph.D. Ewa Janina Sadowska, Institute of History of Architecture and Monument Preservation, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology.

Architect's Bio
Władysław Ekielski (1855–1927)

After completing the Middle School of St. Anne in 1872, Władysław Ekielski started studying at the Technical Institute in Kraków under the supervision of Filip Pokutyński. He continued studies between 1876 and 1880 at Technische Hochschule in Vienna under the supervision of Professor Heinrich von Ferstl. During his studies, Ekielski travelled across Italy twice. In 1880, he started working in the architectural studio of Tadeusz Stryjeński and later became director of his office and subsequently his partner.

In 1882, he designed a monument commemorating the Vienna victory of King John III Sobieski.

The work of Władysław Ekielski can be divided into two periods: twenty years between 1880 and 1900 when he designed and built in the neo-Renaissance spirit and slightly over ten years (1900–1912) in the style of moderate art nouveau. After 1912, Ekielski developed a serious heart condition, ceased building activities and devoted himself exclusively to designing, mainly in the style popularised at the Exhibition of Architecture and Interior in Garden Surroundings in Kraków at Oleandry. Among his projects completed during the first period, it is necessary to mention the house of Barabasz built in 1892, which is the object of this study; the Pułowski Palace at ul. Westerplatte 10 built in 1886 in cooperation with Tadeusz Stryjeński and Ekielski's own house, the so-called house with two façades at the contemporary ul. Wolska (present-day ul. Piłsudskiego 40/A1. Krasińskiego 25) built in 1899; preparation of a victorious competition design (together with Tadeusz Stryjeński) for the Shelter of Rev. Aleksander Lubomirski at ul. Rakowicka 27 in Kraków, House of Health of Doctor Gwiazdomorski at ul. Siemiradzkiego 1, extension of the house at ul. Westerplatte 1 – the corner of ul. Lubicz, architectural setting for the monument of Adam Mickiewicz in Kraków and the iconostasis in the Church of St. Norbert in Kraków. At that time, Władysław Ekielski became known as an architect building in a solid manner, without rush, with the use of the best available materials, preparing reliable cost estimates of work.

Around 1900, Władysław Ekielski established a company with Antoni Tuch, an entrepreneur, an interior designer and a painter. They set up Kraków Artistic Stained Glass Company which provided such services as lead, copper and nickel glazing and glass etching; initially, the company was located in Ekielski's own house at ul. Wolska 40, and subsequently in the neighbouring townhouse marked with No. 36. They jointly designed stained glass windows for the church in the Old City in Rzeszów and in Strachocin near Sanok. In 1906, the company was acquired by Stanisław Gabriel Żeleński, who saved it from bankruptcy.

In the second period of Ekielski's work, it is necessary to mention the Żeleński Mausoleum in Brzezine near Bochnia, the Starmary pension in Zakopane, the building of Galician Savings Company in Lviv, the building of the Poviatic Council in Bochnia, the town hall in Skawina, completion of synagogue in Tarnów and the Suski townhouse in Kraków at the corner of ul. Grodzka 26/Dominikański Square 6 of 1909.

Between 1904 and 1906, Ekielski worked together with Stanisław Wyspiański on a project of management of the Wawel hill known as "Akropolis."

In 1910, together with Józef Czajkowski, Tadeusz Stryjeński, Ludwik Wojtyczko and Kazimierz Wyczyński, he took part in the competition for the Regulation Plan of Grand Kraków; the project won the 1st place.

Władysław Ekielski was a long-term editor in chief of “Czasopismo Techniczne” (issued in Lviv) and co-founder and publisher of the “Architect” magazine (issued in Kraków). He published a lot of his articles and translated the works of G. Semper from German and was an ardent follower of his theories. Władysław Ekielski was a lecturer at the Technical Institute.

Between 1914 and 1918, he worked at the Civic Committee for Reconstruction of Polish Cities and Villages in Kraków, preparing model projects which were going to be implemented in the revived Polish state.

Historical Backdrop: Works of Władysław Ekielski Compared to the Architectural Environment of the 19th century Kraków

According to Jacek Purchla: “dominance of neo-Renaissance in Kraków’s architecture in the second half of the 19th century was, in a large degree, a result of contribution of a group of pupils of von Ferstl¹. In a substantial degree, Kraków owes the shaping of the aesthetic outlook of today’s city centre to them”. Zbigniew Białkiewicz adds that the cosmopolitan Viennese and Italian neo-Renaissance was an alternative for the Polish architects with respect to the German neo-Renaissance promoted in Berlin circles.

Description and History of the Facility

The corner house at ul. Studencka 14/Garncarska in Kraków, designed by Władysław Ekielski, was erected in the neo-Renaissance style over one hundred years ago for the married couple Jadwiga née Orzechowska Barabasz and Wiktor Barabasz (1855–1928), director of the Conservatory, founder of the Kraków Academic Choir at the Jagiellonian University, pianist and owner of the Grand and Upright Piano and Harmonium Storehouse at ul. Albina Dunajewskiego. The harp motif on the north-eastern façade in the tops of wall pillars on the second floor and in the section of the sgraffito decoration makes references to the profession of the first owner. Wiktor Barabasz was the elder brother of well known Stanisław Barabasz, painter and director of the Timber Industry School in Zakopane, one of the pioneers of skiing in Poland.

A two-storey brick house was finished with the use of hydraulic lime. Until WWII, this was a profitable townhouse with spacious, four- and five-room apartments for rent. The owner occupied one of the apartments on the 1st floor, i.e. the piano nobile. During the occupation, the second floor was taken up by the Germans who set up an Economy School for Girls there; the front staircase was renovated; information was preserved on the roof truss written in pencil in German about partial replacement of beams and change of coverage (“Płaszówka” roof tile). The floor of the wooden porch on the second floor was replaced with a concrete one and the wooden balustrade was changed for metal. After WWII, the house (as of December 28, 1929 held by the same owners – the Morawski family, Felicja and then her daughter, Anna Morawska-Górska and her husband Roman) was taken up to serve as a housing office. Since

¹ Teodor M. Talowski, Władysław Ekielski, Jan Zawiejski, Józef Pokutyński, Jan Kacper Wdowiszewski, Henryk Lindquist.

the 1960's, the Geological Technical School was located on the 2nd floor along with teachers' apartments. Only urgent renovations were performed. After transfer of the school to a new location at ul. Wąska, flats were separated on the 2nd floor.

In 1991, the sgraffito painting by Antoni Tuch on the front façade, presenting the "Aurora of Freedom", was cleaned, supplemented with missing elements, secured and renovated under the auspices of the Monument Conservation Division of the City of Kraków by Sztuka Piękna Stosowana Sp. z o.o. in Kraków (Janina Wojtuniak-Stużyńska, Monika Bogdanowska and Zbigniew Skupio).

In 2000, renovation of the roof truss was conducted, along with its partial replacement and replacement of the roof covering with the use of funds of the Social Committee for the Restoration of Kraków Historic Sites and Monuments and private owners, as some of the premises were sold by Anna and her son, Ryszard Górski. Slovakian roof tiles used during the renovation turned out to be of very limited durability.

The condition of the façade, in particular on the south-western side, was so bad that the plaster fell off from cornices and rustication, exposing brick. It is possible that the bad condition of the façade on the side of ul. Garncarska was influenced by a WWII event – explosion of a bomb nearby; the traces are still visible in the clinker brick façade on the ground floor in the adjoining townhouse at ul. Garncarska 14. In 2009, after the intervention of the City Guards, the external façades were secured by a net on supports. The task was performed particularly unprofessionally and anaesthetically. The last of the private owners, Ryszard Górski, died without offspring right before the commencement of conservation work and his part of the townhouse was taken over by the commune.

As a result of efforts of the cooperative of co-owners, funds were procured from the disposer, the National Fund for Revaluation of the Kraków Monuments – a unit of the Kraków Province Governor – operating the National Fund for Revaluation of the Kraków Monuments and acting as a substitute investor for the renovation and conservation was work performed with the use of funds of this unit – the Social Committee for Renovation of Kraków's Monuments, according to the design prepared by arch. Maria Fischinger, co-owner of the townhouse at ul. Studencka 25 (in front of Studencka 14), where renovation of the front façade was commenced at the same time by the same company, AC Konserwacja Piotrowski, Kosakowski. The company has extensive experience with the use of hydraulic lime.

Conservation Work on the Façade

Conservation work on three façades of the house at ul. Studencka 14 was conducted in stages. In the first year after the study which offered negative results with respect to the presence of polychrome on the south-western façade (from the side of ul. Garncarska), the detail on the 1st and the 2nd floor was recreated with the use of cast from hydraulic lime. The ground floor, which was not inhabited and not heated or heated only sporadically for several dozen years, required drying (Ill. 2). During the next season, work in the ground floor on this façade was completed and the front façade was redone (from the side of ul. Studencka), along with cleaning, supplementing, reinforcing and securing a black and white sgraffito on the second floor, "Aurora of Freedom" with a caption in the bottom right hand corner "Welcome, Aurora of Freedom, the Sun Behind You." In the third year of the

work, mechanical and chemical means were used to clean and to renovate the engobe in the missing places of the black and golden sgraffito on the lateral façade (north-eastern) under the cornice topping the stylised acanthus leaves, which designate heart-shaped fields filled with leaves, harps and lilies; lilies are also present in the fields between the acanthus leaves. On the height of the second floor, next to semicircular tops of the loggia windows, the sgraffito decoration also features motives of stylised flowers in the fields whose shape resembles triangles; in the first floor, the decoration occurs only at window tops: these are laurel wreaths and bands. Subsequently, the remaining parts of the façade were renovated and the staircase leading to the terrace on the ground floor was rebuilt. In the same year, the damaged parts of plaster on the ground floor of the front façade were redone, and the entrance gate was given a new coat of paint; the balustrade of the balcony on the south-western façade was painted anew – the black colour was changed for dark green. It is necessary to add that a different renovation team was used in each season. The façades recovered the former beauty of recreated details.

Hydraulic Lime: Historical Material with a Future

Hydraulic lime, also known as Roman lime, received its name on account of the colour of lime used in the Roman times; it was invented during a search for durable material, resistant to atmospheric conditions, at the end of the 18th century during reconstruction of a lighthouse in Eddystone in Cornwall by John Smeaton. Further studies were conducted by Joseph Parker, thence initially hydraulic lime was known as Parker's lime. At the end of the 19th and the beginning of the 20th century, hydraulic lime was commonly used in the construction industry in the so-called "historical costumes" in the Austro-Hungarian Empire countries and advertised in the contemporary industry magazines. The production of hydraulic lime ceased after WWI and the production technology was forgotten.

During conservation work on the façade, replacement of destroyed details made of original hydraulic lime with elements made of Portland lime (cheaper material) did not offer good results and was less durable. Repainting the façade with modern resin and mineral paint offered quite good aesthetic results, but was not as durable in comparison to the use of hydraulic lime; it also falsified the original aesthetics of the façade.

In 2000, a study was commenced on the condition of preservation of townhouses where hydraulic lime was used at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. A conservation decision was made about leaving the authentic surface of elements made of hydraulic lime preserved in a good condition and designed by Teodor M. Talowski on the Townhouse Under the Spider, erected in 1889 at ul. Karmelicka 35 in Kraków.

Between 2003 and 2006, Henryk Szelağ, Eng. Ph.D., Albin Garbacik, Eng. Ph.D. and Grzegorz Adamski, Ph.D., conducted a test of recreating the production technology of hydraulic lime via calcination of domestic loamy marls in the Division of Mineral Construction Materials of the Experimental Plant of the Institute of Glass and Ceramics in Kraków. The test was a part of an international ROCEM research project "Hydraulic Lime for Proper Conservation of Architectural Monuments". Between 2006 and 2008, as a part of the project entitled "Preparation of Production Technology of Hydraulic Lime in Rotary Furnace and Start-Up of its Production for Construction and Architecture", production of this material

was started. The modern hydraulic lime has properties that are very similar to the historical product; it possesses great resistance to atmospheric conditions and warm, golden colour. It is fit for shaping details of townhouse façades: cornices, friezes, rustication, sculptural framing of window and door openings, bas-reliefs (Ill. 3).

The new method of hydraulic lime production is not harmful for the environment. It is characterised by much lower emission of carbon oxide than the production of Portland lime. The material is produced locally, in a rotary furnace, on a scale satisfying the needs of conservation market and does not generate transport-related costs. On the basis of hydraulic lime, the following products are manufactured in the Division of Glass and Construction Materials: mortar for plastering and repairs of large façade surfaces, for filling in joints and gaps; finish for finishing surfaces of façades and filling in small cracks; mortar for casts and cornices and production of stuccowork elements – casts and profiles, renovation paint for finishing, restoring and aesthetic integration of façades and architectural profiles. The advantages of mortar produced on the basis of hydraulic lime is quick bonding time, high porosity (characteristic for lime mortar), non-retention of moisture in structural elements of facilities, capacity for hardening in water, high durability and surface devoid of air bubbles.

The manufacturer of hydraulic lime from Kraków received a diploma of the Minister of Science and Higher Education for its special role in promotion of Polish inventions abroad (2010), as well as gold and silver medals on exhibitions and international fairs in Geneva, Paris, Cluj, Budapest and Moscow (2009–2011). In Kraków, the facility renovated with the use of hydraulic lime designed by Jan Zawiejski was the Commercial Academy built between 1904 and 1906, located at the corner of ul. Straszewskiego and Kapucyńska. Another facility renovated with the use of this technique was the Townhouse of Władysław Łoziński at ul. Piłsudskiego 14 and later the house at ul. Józefińska 36 in Podgórze.

In Lviv, where the use of hydraulic lime was also common at the end of the 19th and the beginning of the 20th century, the following public utility buildings were renovated with the use of this material: Palace of Arts (architects: F. Skowron and G. Perzański, architectural fitting J. Markowski and A. Popiel), Palace of Justice at ul. Kniazia Romana (former Halicka, arch. J. Skowron and J. Zawiejski from 1891), the building of the Galician Sejm, later the seat of the University of John Casimir (arch. J. Hofberger, 1877), Noblemen's Casino, arch. H. G. Helmer and F. Fellner, as well as several townhouses in the city centre.

Biogram architekta Władysław Ekielski (1855–1927)

Po ukończeniu krakowskiego Gimnazjum św. Anny w 1872 roku Władysław Ekielski podejmuje naukę w Instytucie Technicznym w Krakowie pod kierunkiem Filipa Pokutyńskiego. Studia kontynuuje w latach 1876–1880 w Technische Hochschule w Wiedniu pod kierunkiem profesora Heinricha von Ferstla. W czasie studiów dwukrotnie odbywa podróż po Włoszech. W roku 1880 rozpoczyna pracę w pracowni architektonicznej Tadeusza Stryjeńskiego, gdzie w późniejszych latach zostaje kierownikiem biura, a następnie współnikiem. W 1882 roku projektuje pomnik upamiętniający zwycięską dla króla Jana III Sobieskiego bitwę pod Wiedniem.

Twórczość Władysława Ekielskiego rozpada się na dwa okresy: dwudziestolecie między 1880–1900 rokiem, kiedy projektuje i buduje w duchu neorenesansu, i nieco ponad dziesięć lat (1900–1912) w stylu umiarkowanej secesji. Po 1912 roku ciężko choruje na serce, przestaje budować, oddając się jedynie działalności projektowej głównie w stylu, który upowszechniła Wystawa Architektury i Wnętrz w Otoczeniu Ogrodowym w Krakowie na Oleandrach. Spośród jego realizacji w okresie pierwszym należy wymienić: zbudowany w 1892 roku tak zwany Dom Barabasza będący przedmiotem niniejszego opracowania, Pałac Pusłowskich przy ul. Westerplatte 10, zbudowany w 1886 roku we współpracy z Tadeuszem Stryjeńskim, a także dom własny, tzw. dom o dwu frontach przy ówczesnej ulicy Wolskiej, dziś Piłsudskiego 40/A1. Krasieńskiego 25 wybudowany w 1899 roku, realizację zwycięskiego projektu konkursowego (z Tadeuszem Stryjeńskim) na Schronisko ks. Aleksandra Lubomirskich przy ul. Rakowickiej 27 w Krakowie, Dom Zdrowia doktora Gwiazdomorskiego przy ul. Siemiradzkiego 1, rozbudowę domu przy ul. Westerplatte 1 – róg ul. Lubicz, architektoniczną oprawę pomnika Adama Mickiewicza w Krakowie oraz ikonostas w kościele pod wezwaniem św. Norberta w Krakowie. Władysław Ekielski dał się wówczas poznać jako architekt budujący solidnie, nieśpiesznie, przy użyciu najlepszych z dostępnych materiałów, opracowujący rzetelne kosztorysy prac.

Około 1900 roku Władysław Ekielski nawiązał spółkę z przedsiębiorcą dekoratorem i malarzem Antonim Tuchem. Założyli Krakowski Zakład Witrażów Artystycznych, oszkleń w ołwiu, mosiądzu i niklu oraz wytrawiania na szkle, mieszczący się początkowo przy w domu własnym Ekielskiego przy ul. Wolskiej 40, a następnie w sąsiedniej kamienicy oznaczonej numerem 36. Zaprojektowali wspólnie witraże do kościoła na Staromieściu w Rzeszowie i w Strachocinie koło Sanoka. W 1906 roku zakład odkupił Stanisław Gabriel Żeleński, ratując go przed bankructwem.

W drugim okresie z realizacji wymienić trzeba: Mauzoleum Żeleńskich w Brzeziu koło Bochni, pensjonat Stamary w Zakopanem, gmach Galicyjskiej Kasy Oszczędności we Lwowie, gmach Rady Powiatowej w Bochni, ratusz w Skawinie, dokończenie synagogi w Tarnowie, kamienicę Suskich w Krakowie na rogu ul. Grodzkiej/Plac Dominikański 6 z 1909 roku.

W latach 1904–1906 Ekielski współpracował ze Stanisławem Wyspiańskim przy projekcie zagospodarowania wzgórza wawelskiego znanym pod nazwą „Akropolis”.

W 1910 roku w zespole z Józefem Czajkowskim, Tadeuszem Stryjeńskim, Ludwikiem Wojtyczką i Kazimierzem Wyczyńskim Ekielski brał udział w konkursie na Plan Regulacji Wielkiego Krakowa, projekt ten zajął I miejsce.

Władysław Ekielski był wieloletnim redaktorem naczelnym „Czasopisma Technicznego” (wydawanego wówczas we Lwowie) i współtwórcą i wydawcą czasopisma „Architekt” (wydawanego w Krakowie). Sporo w nich publikował. Tłumaczył z języka niemieckiego pisma G. Semperego, którego to teorii był gorącym zwolennikiem. Był także wykładowcą Instytutu Technicznego.

W latach 1914–1918 pracował w Obywatelskim Komitecie Odbudowy Miast i Wsi Polskich w Krakowie, wykonując wzorcowe projekty, które miały być realizowane w odrodzonym państwie polskim.

Tło historyczne – Twórczość Władysława Ekielskiego na tle środowiska architektonicznego XIX-wiecznego Krakowa

Jak pisze Jacek Purchla: „Dominacja neorenesansu w architekturze krakowskiej drugiej połowy XIX wieku była w dużej mierze zasługą grupy uczniów von Ferstla¹ (...) Im też w dużej mierze zawdzięcza Kraków ukształtowanie oblicza estetycznego dzisiejszego śródmieścia”. Zbigniew Białkiewicz dodaje, że kosmopolityczny wiedeński neorenesans włoski dla polskich architektów był alternatywą wobec lansowanego w środowisku berlińskim neorenesansu niemieckiego.

Opis i historia obiektu

Kamienica narożna – ul. Studencka 14/Garncarska w Krakowie projektu Władysława Ekielskiego wzniesiona została w stylu neorenesansowym ponad sto lat temu dla małżeństwa Jadwigi z Orzechowskich Barabaszowej i Wiktora Barabasza (1855–1928), dyrektora Konserwatorium, założyciela Krakowskiego Chóru Akademickiego na Uniwersytecie Jagiellońskim, pianisty, właściciela Składu Fortepianów, Pianin i Harmonium przy pobliskiej ulicy Albina Dunajewskiego. Motyw harfy na elewacji północno-wschodniej w głowicach filarów przyściennych II piętra i w partii dekoracji sgrafittowej tamże nawiązuje do profesji pierwszego właściciela budynku. Wiktor Barabasz był starszym bratem znacznie bardziej znanego Stanisława Barabasza, malarza i rzeźbiarza, dyrektora Szkoły Przemysłu Drzewnego w Zakopanem, jednego z pionierów narciarstwa w Polsce.

Murowany z cegły dwupiętrowy dom został wykończony przy pomocy cementu romańskiego. Do II wojny światowej była to dochodowa kamienica z dużymi, cztero- i pięciopokojowymi mieszkaniami na wynajem. Właściciel zajmował jedno z mieszkań I piętra – *piano nobile*. W czasie okupacji II piętro zostało zajęte przez okupantów i przeznaczone na Szkołę Gospodarczą dla Dziewcząt. Wyremontowano klatkę schodową frontową, na wieżbie dachowej zachowała się informacja w języku niemieckim pisana ołówkiem kopiowym o częściowej wymianie belek i zmianie pokrycia (dachówka-płaszówka). Podłogę drewnianego ganku II piętra zmieniono na betonową, a balustradę na metalową. Po II wojnie światowej dom nadal znajdujący się od 28 grudnia 1929 roku w rękach tych samych właścicieli – rodziny Morawskich (Felicji, a następnie jej córki Anny z Morawskich-Gorskiej i jej męża Romana) został zajęty pod kwaterunek. Na II piętrze mieściło się do lat 60. XX wieku Technikum Geologiczne i mieszkania nauczycieli. Przeprowadzano jedynie bieżące pilne remonty. Po przeniesieniu szkoły na ul. Wąską na II piętrze wydzielono mieszkania.

W 1991 roku malowidło sgrafittowe Antoniego Tucha w elewacji frontowej przedstawiające „Jutrzenkę Wolności” zostało odczyszczane, uzupełnione w miejscach ubytków i zabezpieczone oraz odnowione z ramienia Wydziału Ochrony Zabytków Urzędu Miasta Krakowa przez firmę Sztuka Piękna Stosowana Spółka z o.o. w Krakowie (Janina Wojtuniak-Stużyńską, Monika Bogdanowska i Zbigniew Skupio).

¹ Teodor M. Talowski, Władysław Ekielski, Jan Zawiejski, Józef Pokutyński, Jan Kacper Wdowiszewski, Henryk Lindquist – przyp. Autorki.

W 2000 roku z funduszy SKOZK i prywatnych właścicieli (część lokali została bowiem w międzyczasie sprzedana przez Annę i jej syna Ryszarda Gorskich) został przeprowadzony remont więźby dachowej z częściową jej wymianą i wymiana pokrycia dachowego, niestety na niemające dobrej opinii o trwałości dachówki produkcji słowackiej.

Stan elewacji, zwłaszcza południowo-zachodniej, był zły, tynk z gzymsów i boniowania w znacznej części odpadł, odsłaniając cegłę. Możliwe, że na zły stan elewacji od strony ul. Garncarskiej mogło mieć wpływ wydarzenie z czasu II wojny światowej, wybuch bomby w pobliżu, czego ślady są widoczne do dziś w paterze klinkierowej elewacji sąsiedniej kamienicy ul. Garncarska 14. W 2009 roku po interwencji Straży Miejskiej u administracji elewacje zewnętrzne zabezpieczono siatką na wspornikach. Zabezpieczenie to wykonano wyjątkowo niefachowo i nieestetycznie. Ostatni z prywatnych właścicieli, Ryszard Gorski, zmarł bezpotomnie tuż przed rozpoczęciem prac konserwatorskich, a jego część kamienicy przejęła gmina.

Na skutek starań wspólnoty współwłaścicieli pozyskano środki od dysponenta Narodowego Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa – jednostki Wojewody Krakowskiego prowadzącej obsługę Narodowego Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa i – będącego inwestorem zastępczym dla prac remontowo-konserwatorskich prowadzonych ze środków tego funduszu – Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa na projekt, który wykonała arch. Maria Fischinger, współwłaścicielka kamienicy przy ul. Studenckiej 25 (naprzeciw ul. Studenckiej 14), gdzie w tym samym czasie rozpoczęto remont elewacji frontowej prowadzony przez tę samą firmę – AC Konserwacja Piotrowski, Kosakowski. Firma ta ma duże doświadczenie w pracach z użyciem cementu romańskiego.

Prace konserwatorskie przy elewacjach

Prace konserwatorskie przy trzech elewacjach domu przy ul. Studenckiej 14 przebiegały etapami. W pierwszym roku po badaniach (z negatywnym wynikiem) na obecność polichromii na elewacji południowo-zachodniej (od strony ul. Garncarskiej) odtworzono detal na I i II piętrze metodą odlewów z cementu romańskiego. Parter niezamieszkały i nieogrzewany (czy ogrzewany sporadycznie) przez kilkanaście lat wymagał osuszenia (Il. 2). W kolejnym sezonie dokończono prace w partii parteru w tej elewacji i odnowiono elewację frontową (od ul. Studenckiej) wraz z odczyszczeniem, uzupełnieniem, wzmocnieniem i zabezpieczeniem czarno-białego sgrafitta na II piętrze „Jutrzenka Wolności” z napisem w dolnym prawym narożniku: „Witaj Jutrzenko Swobody Zbawienia za tobą słońce”. W trzecim roku prac odczyszczono sposobami mechanicznymi i chemicznymi, a także odnowiono z uzupełnieniem pobiał w miejscach ubytków czarno-złotym sgrafitto w elewacji bocznej północno-wschodniej pod gzymsem wieńczącym składające się ze stylizowanych liści akantu, które wyznaczają sercowatego kształtu pola, a w nich liście, harfy i lilie, a w polach między liśćmi akantu również kwiaty lilii. Na wysokości II piętra przy półkoliście zwieńczonych górą oknach loggi dekoracja sgrafittowa ma motywy stylizowanych kwiatów w polach kształtem zbliżonych do trójkątów, na I piętrze dekoracja ta występuje jedynie zwieńczeniach okien, są to wieńce laurowe i wstęgi. Następnie odnowiono pozostałe partie elewacji i przemurowano schody prowadzące na taras parteru. Także w tym roku odtworzono uszkodzone partie tynku w parterze w elewacji frontowej i ponownie odmalowano bramę wejściową oraz przemało-

wano z czarnego na ciemnozielony kratę balkonu w elewacji południowo-zachodniej. Należy dodać, że w każdym sezonie pracowała inna ekipa remontowa.

Elewacje odzyskały całe piękno odtworzonych licznych detali.

Cement romański: materiał historyczny z przyszłością

Cement romański, zwany od koloru cementu używanego w czasach rzymskich, wynaleziono, poszukując trwałego i wytrzymałego na trudne warunki atmosferyczne materiału w końcu XVIII wieku przy okazji przebudowy latarni morskiej w Eddystone w Kornwalii przez Johna Smeatona. Dalsze badania prowadził Joseph Parker, stąd początkowo cement romański nazywano cementem Parkera. Cement romański na przełomie XIX i XX wieku był powszechnie używany w budownictwie w tzw. kostiumach historycznych w krajach Monarchii austro-węgierskiej i szeroko reklamowany na łamach ówczesnych pism fachowych. Zaprzestano produkcji cementu romańskiego po I wojnie światowej. Technologia jego produkcji uległa zapomnieniu.

W pracach przy konserwacji elewacji zastępowanie zniszczonych detali z oryginalnego cementu romańskiego wykonanymi z cementu portlandzkiego jako materiału tańszego nie dawało dobrego efektu i było mniej trwałe. Przemalowanie fasady nowoczesnymi farbami żywiczno-mineralnymi dawało dość dobry wynik estetyczny, ale nie było tak trwałe jak przy użyciu cementu romańskiego i fałszowało pierwotną estetykę elewacji.

W 2000 roku rozpoczęto badania stanu zachowania kamienic, w których użyto na przełomie XIX i XX wieku cementu romańskiego. Podjęto decyzję konserwatorską o pozostawieniu autentycznej powierzchni elementów z cementu romańskiego znajdujących się w dobrym stanie, projektu Teodora M. Talowskiego, wzniesionej w roku 1889 Kamienicy Pod Pająkiem przy ul. Karmelickiej 35 w Krakowie.

W latach 2003–2006 dr inż. Henryk Szelaąg, dr inż. Albin Garbacik, dr Grzegorz Adamski w Oddziale Mineralnych Materiałów Budowlanych Zakładu Doświadczalnego Instytutu Szkła i Ceramiki w Krakowie z krajowych margli ilastych drogą prażenia przeprowadzili próbę odtworzenia technologii produkcji cementu romańskiego w ramach Międzynarodowego Projektu Badawczego ROCEM „Cement romański do właściwej konserwacji zabytków architektury”. W latach 2006–2008 w ramach projektu „Opracowanie technologii wytwarzania cementu romańskiego w piecu obrotowym i uruchomienie produkcji tego spoiwa dla potrzeb budownictwa i architektury” uruchomiono na miejscu produkcję tego tworzywa. Współczesny cement romański ma bardzo zbliżone do historycznego właściwości, doskonałą odporność na warunki atmosferyczne, ciepły złocisty kolor. Nadaje się do kształtowania z form detali elewacji kamienic – gzymsów, fryzów, boniowania, tworzenia rzeźbiarskich obramień otworów okiennych i drzwiowych, płaskorzeźb (Il. 3).

Nowa metoda produkcji cementu romańskiego jest nieszkodliwa dla środowiska, powoduje znacząco niższą emisję tlenu węgla niż w przypadku produkcji cementu portlandzkiego. Materiał jest produkowany na miejscu, w piecu obrotowym w skali zaspokajającej potrzeby rynku konserwatorskiego, nie generuje kosztów związanych z transportem. Na bazie cementu romańskiego produkowane są w Oddziale Szkła i Materiałów Budowlanych: zaprawa tynkarska do tynkowania i napraw dużych powierzchni elewacji, a także do wypełniania spoin i ubytków, gładź tynkarska do wykańczania powierzchni elewacji oraz uzupeł-

niania drobnych pęknięć i ubytków, zaprawa do odlewów i gzymsów, do produkcji elementów sztukateryjnych – odlewów i profili ciągnionych, farba renowacyjna do wykańczania, odnawiania i estetycznej integracji elewacji i detali architektonicznych. Zaletami zapraw na bazie cementu romańskiego są: szybki czas wiązania, duża porowatość (charakterystyczna dla zapraw wapiennych), niezatrzymywanie wilgoci w elementach konstrukcyjnych obiektów, zdolność do twardnienia pod wodą, wysoka wytrzymałość, powierzchnia pozbawiona pęcherzyków powietrza.

Producent cementu romańskiego z Krakowa uzyskał dyplom ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego za szczególną aktywność w promocji polskich wynalazków za granicą (2010 rok), złote i srebrne medale na wystawach i targach zagranicznych w Genewie, Paryżu, Cluj, Budapeszcie i Moskwie (2009–2011).

W Krakowie odnowiono przy użyciu cementu romańskiego, jako pierwszą, Akademię Handlową zbudowaną w latach 1904–1906, projektu Jana Zawiejskiego, znajdującą się na narożu ulic Straszewskiego i Kapucyńskiej. Kolejnym odnowionym w tej technice obiektem była Kamienica Władysława Łozińskiego przy ul. Józefa Piłsudskiego 14, a później także dom przy ul. Józefińskiej 36 w Podgórzu.

We Lwowie, gdzie pod koniec XIX wieku i w początkach wieku XX w budownictwie używano również powszechnie cementu romańskiego – naturalnego spoiwa hydraulicznego, w latach 2009–2011 odnowiono przy użyciu tego materiału między innymi takie budynki użyteczności publicznej, jak Pałac Sztuki (arch. F. Skowron i G. Perzański, oprawa rzeźbiarska J. Markowski i A. Popiel), Pałac Sprawiedliwości przy ul. Kniazia Romana (dawniej Halickiej, arch. J. Skowron i J. Zawiejski, 1891), gmach Sejmu Galicyjskiego (później siedziba Uniwersytetu im. Jana Kazimierza, arch. J. Hofberger, 1877), Kasyno Szlacheckie (arch. H.G. Helmer i F. Fellner) oraz kilka kamienic w centrum miasta.

References

- [1] Adamski G., Bratasz L., Mayr N., Mucha D., Kozłowski R., Stillmayerova M., Weber J., *Roman Cement: Key historic material to cover exteriors of buildings*, [in:] *Repair mortars for historic masonry*, Proceedings pro067 RILEM TC 203-RHM, 2009, 2–11.
- [2] Bezv M., *Architectural monuments of L'viv built using Roman cement*, Materials of End-user Advisory Panel of our EU-FP 7 project ROCARE: Roman Cements for Architecture Restoration to New High Standards, Project Number 226898, Vienna, 16–17.08.2009.
- [3] Bezv M., *Problems of protection and restoration of historical monuments of L'viv built using Roman cement*, *Budownictwo i Architektura*, 2013, No. 12(4), 177–188.
- [4] Białkiewicz Z., *Kraków – Florencja: wspólne dziedzictwo narodowe, styl florencki i neorenesans włoski w architekturze XIX wiecznego Krakowa*, Kraków 2000.
- [5] Białkiewicz Z., *Przemiany architektury krakowskiej w połowie XIX wieku*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Monograph No. 176, series Architektura, Kraków 1994.
- [6] Białkiewicz Z., *W nurcie neorenesansu włoskiego architektury XIX wiecznego Krakowa*, Didactic aid, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2010.
- [7] Czapeczyńska D., *Uwagi o działalności krakowskich firm witrażowniczych w latach 1900–1939. Na marginesie prac nad katalogiem witraży w kamienicach i budynkach*

- użyteczności publicznej w Krakowie*, Biuletyn Historii Sztuki, vol. 47, 1985, books 1–2, 211–216.
- [8] Kozłowski R., *Zapomniane dziedzictwo. Cement romański – materiał z historią i przyszłością*, Panorama konserwacji zabytków, No. 1(13), 2008, 28–30.
- [9] Purchla J., *Architekci polscy na Politechnice Wiedeńskiej*, [in:] *Studia nad sztuką nowoczesną*, ed. J. Malinowski, vol. I, *Architektura XIX i początku XX wieku*, ed. T. Grygiel, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, 9–22.
- [10] Purchla J., *Formowanie się środowiska architektów krakowskich w drugiej połowie XIX wieku*, Rocznik Krakowski, vol. 54, 1988, 137–179.
- [11] Rosiek G., Wala D., *Właściwości mechaniczne i odporność korozyjna geopolimerowych kompozytów*, Inżynieria Materiałowa, 2007, No. 27(5), 857–862.
- [12] Sadowska E.J., *Konserwatorskie projekty Teodora Talowskiego i współczesne realizacje konserwacji tego autora*, [in:] Międzynarodowa Konferencja Konserwatorska Kraków 2000. Materiały z Międzynarodowego Sympozjum Konserwatorskiego Interwencja architektoniczna w zespołach zabytkowych – od reliktu historycznego do kreacji artystycznej, Kraków 1999, 195–204.
- [13] Sadowska E.J., *Stara cegielnia w Łagiewnikach. The old Brickyard In Łagiewniki*, Czasopismo Techniczne, 1-B/1978, 31–38.
- [14] Stec M., *Sgraffitta na elewacjach – zagadnienia dotyczące techniki, rozpoznania i konserwacji*, Wiadomości Konserwatorskie województwa krakowskiego, vol. 5, 1996, 165–189.
- [15] Stefański K., *Architektura XIX wieku na ziemiach polskich*, Warszawa 2005.
- [16] Szeląg H., Garbacik A., Pichniarczyk P., Baran T., *Współczesny cement romański i jego właściwości*, Czasopismo Techniczne, 2-B/2009, 337–345.
- [17] Szeląg H., Skorek A., *Przeszłość i przyszłość cementu romańskiego. The past and the future of Roman cement*, Wiadomości Konserwatorskie, 2009, No. 26, 77–93.
- [18] Wala D., Rosiek G., *Zaczyny i zaprawy na bazie alkalizowanych wypalonych materiałów ilastych*, Ceramika/Ceramics, vol. 80, 2003, 663–668.
- [19] Weber J., Gadermayr N., Bayer K., Hughes D.C., Kozłowski R., Stillhamerova M., Ulrich D., Vyskocilova R., *Roman cement mortars in Europe's architectural heritage of the 19th century*, Journal of ASTM International, 2007, No. 4(8), Paper ID JAI 100667.
- [20] Zachuta L., *Historia przemysłu cementowego w Polsce 1857–2000*, Kraków 2004.
- [21] Zgórnjak M., *Neorenesans w architekturze Krakowa*, Rocznik Krakowski, vol. 57, 1991, 11–127.
- [22] Zgórnjak M., *Wokół neorenesansu w architekturze XIX wieku, Podstawy teoretyczne i realizacje*, wyd. II przejrzane i poprawione, Kraków 2013.
- [23] http://www.rocare.eu/page/imgt/file/8_Gurtner.pdf
- [24] http://www.rocare.eu/page/imgt/file/9_Kozlowski.pdf
- [25] http://www.zeriba.pl/wk/wk26_remo-2009_02_s077-s.158.pdf

III. 1. Façade of the townhouse at ul. Studencka 14 in Kraków before the conservation and renovation (photo by E.J. Sadowska)

II. 1. Elewacja kamienicy przy ul. Studenckiej 14 w Krakowie przed remontem konserwatorskim (fot. E.J. Sadowska)

III. 2. Cast of detail of the townhouse at ul. Studencka 14 in Kraków made of hydraulic lime
(photo by E.J. Sadowska)

II. 2. Odlew detalu kamienicy przy ul. Studenckiej 14 w Krakowie z cementu romańskiego
(fot. E.J. Sadowska)

III. 3. Template used for recreating a fragment of the façade at ul. Studencka 14 in Kraków
(photo by E.J. Sadowska)

II. 3. Szablon używany do odtworzenia fragmentu elewacji kamienicy przy ul. Studenckiej 14
w Krakowie (fot. E.J. Sadowska)

III. 4. Status after conservation work at townhouse at ul. Studencka 14 in Kraków, detail of a bay window in the south-western façade from the side of ul. Garncarska

II. 4. Stan po pracach konserwatorskich kamienicy przy ul. Studenckiej 14 w Krakowie. Detal wykusza w elewacji południowo-zachodniej od strony ul. Garncarskiej

